

ÚJMA NA OSOBNOSTI DÍTĚTE

IVO TELEC

Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno, Česko

Abstract in original language

Příspěvek se zabývá nemajetkovou újmou na osobnosti dítěte. Pozornost je věnována strukturovanému rozboru nemajetkové újmy, zejména jejímu rozsahu, následkům a dalším okolnostem případů. Téma je nahlíženo pohledem českého občanského práva.

Key words in original language

Nemajetková újma; České občanské právo.

Abstract

The paper deals with the non-material injury to the child's personality. The attention is paid to the structured analysis of the non-pecuniary damage, in particular its scope, consequences and other circumstances of some individual cases. The topic is dealt in the light of the Czech civil law.

Key words

Non-material injury; Czech civil law.

1. ÚVOD

Poslední dobou můžeme ve světě i u nás vysledovat projevy chvályhodného společenského hnutí proti domácímu násilí. Naznačené hnutí, projevující se kupříkladu i v tzv. sociální reklamě, sleduje též právně politické cíle zákonodárné. Dlouhou dobu se v případě domácího násilí jednalo o jev, který měl zůstat uklizen do „domácností“ a který neměl být vynášen navenek z různých, obecně ovšem nepřijatelných, rodinných či jiných osobních ohledů typu „co by tomu, kdo řekl“. Ohled na postavení oběti a na její vnímání života v utrpení v tom nehrál téměř žádnou roli. Navíc, mnohdy platívalo, že oběť si o to „sama říkala“, aniž by však svým chováním nutně ponoukala násilníka či přímo provokovala k násilí. O to více je smutné, že domácí násilí postihuje též děti, které vedle starých lidí tvoří „slabou“ část rodiny či domácnosti. Nezapomínejme, že duševní a tělesná nedotknutelnost se vztahuje na každého člověka bez ohledu na věk, rozumovou či volní vyspělost anebo jiné osobní postavení. Jedná se o

zásadní, v podstatě přirozené, osobnostní právo každé lidské bytosti v každém věku, na každém místě a v každé době či světadílu.¹

Jistěže můžeme říci, že člověk běžného (průměrného) rozumu musí občas snášet určitou míru životní nepohody, již může být v prostředí, v němž žije, běžně vystaven. V našem příspěvku ale nemáme na mysli tuto zanedbatelnou, řekněme běžnou, míru nepohody, nýbrž vše, co ji překračuje. Nezapomínejme, že mezi prostředky domácího násilí mohou patřit i tělesné tresty na dítěti, které nepatří mezi výchovné prostředky. Stav krajní výchovné nouze, nastane-li vůbec kdy takový, ponechme pro naše účely stranou.

Z právního hlediska je zapotřebí věnovat soukromoprávní pozornost ochraně před domácím násilím. Zdaleka tedy ve věci domácího násilí nejde o úkol pouze trestního práva, jehož represe patří mezi krajní prostředky ochrany. V soukromoprávním pohledu se nám proto nabízí několik ochranných cest, a to například ve vazbě na omezení výkonu vlastnického či jiného majetkového práva násilníka. Mezi soukromoprávní prostředky ochrany před domácím násilím patří také ochrana osobnosti oběti, kupříkladu osobnosti dítěte. Nejde přitom o nic, co by snad bylo jen jakýmsi „doplňkem“ právní ochrany. O vážnosti věci svědčí již sama ústavní ochrana lidské osobnosti.

2. DÍTĚ JAKO LIDSKÁ OSOBNOST

Všeobecně se ví, že člověk nabývá svou právní osobnost narozením. Ne vždy ale v praxi dostatečně zohledňujeme skutečnost, že osobnost v právním smyslu má již každé počaté dítě, a to od chvíle právě početí až do okamžiku budoucího úmrtí po narození); ovšem má ji jen podmíněně, vázaně na podmínku živého narození. Narodí-li se dítě živé, což je naštěstí většina případů zrození, má člověk, byť by byl dosud nedospělcem, svou právní osobnost od početí. A pochopitelně v plném, zákonem nijak neomezeném rozsahu.

Újma na lidské osobnosti se pochopitelně týká každé lidské osobnosti bez ohledu na momentální věk nebo rozumovou či volní vyspělost. K újmě na lidské osobnosti může dojít i v době ještě před narozením. Jedná se o prenatální újmu například na zdraví počatého dítěte. Je přitom bez významu, zda se takováto újma navenek projeví až po narození anebo již dříve v době předcházející, tj. ještě v těle matky. Pro právní ochranu lidské osobnosti, v našem případě pro soukromoprávní

¹ Autor se těmito otázkám blíže věnuje v komentáři k občanskému zákoníku; viz *Eliáš, K: et al.: Občanský zákoník. Velký akademický komentář. Praha: Linde Praha 2008, sv. 1, s. 92 an.*

ochranu osobnosti počatého dítěte, je ovšem právně významná skutečnost až živého narození dotčeného člověka.

Bez významu není, že prenatální újmu osobnostní může spáchat kdokoli. Tedy i matka sama, v jejímž těle existuje počaté dítě a za jejíž „součást“ se dítě právně vzato považuje až do narození. K tomu může dojít například nesprávným matčiným chováním v době těhotenství jako kupříkladu požíváním drog, ale třeba „jen“ tabakismem matky anebo kohokoli jiného v jejím bezprostředním okolí; tedy například i tabakismem otce nebo jiného člena matčiny rodiny anebo kohokoli jiného.

3. ATMOSFÉRA ŠTĚSTÍ A PRÁVA DÍTĚTE

Existuje několik případů, kdy si platný český právní řád hledí právního pojmu štěstí. Vyjímám jen to, co je pro naše téma, zaměřené proti domácímu násilí, nejpodstatnější.

Preambulí univerzální Úmluvy o právech dítěte z roku 1989, spravované Spojenými národy, (vyhl. č. 104/1991 Sb., ve znění sděl. č. 41/2010 Sb.), signatářské státy uznávají nutnost (rozuměno přirozenou povinností) toho, aby každé dítě vyrůstalo v rodinném prostředí, v atmosféře štěstí, lásky a porozumění. Je to právě atmosféra štěstí, která je nezbytná, vedle lásky a porozumění, k plnému a harmonickému rozvoji osobnosti dítěte.

Legitimní, ospravedlnitelný, požadavek atmosféry štěstí bychom nepochybně mohli rozšířit nejen na osobnostní zranění dítěte, ale i na celý život každé lidské bytosti, tedy i dospělého člověka až do dožití pozemskou smrtí. Opak atmosféry štěstí může spočívat kupříkladu v atmosféře nepřátelského, ponižujícího nebo zneklidňujícího prostředí v rodině nebo domácnosti apod. Těžko by kdokoli mohl být v takovém závadovém prostředí šťastný. Nemluvě o nežádoucím prostředí domácího násilí, které je svou intenzitou pouze vyšším stupněm závadového domácího prostředí.

Stejně ustanovení jako Úmluva o právech dítěte obsahuje preambule jiné, pozdější, mezinárodní smlouvy, jíž je Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení, Haag, 29. května 1993, (sděl. č. 43/2000 Sb. m. s.).

4. ZÁSADY, NA NICHŽ JE ZALOŽENO ŠTĚSTÍ, (PŘÍKLAD WHO)

Jiným příkladem nám může posloužit Světová zdravotnická organizace, jíž je Česko členem.

Obsahem otevřených legislativně právních pojmů jako je štěstí anebo i veřejná morálka, dobré mravy či veřejný pořádek bývají přirozené zásady, které samy o sobě vyjadřují obecně osvědčené a civilizačně uznávané hodnoty ve prospěch lidského vývoje. Pomocí přirozených zásad právních můžeme obsahově vystihnout i sám objektivní právní pojem „štěstí“.

Připomenout si můžeme Ústavu Světové zdravotnické organizace z roku 1946 (příl. 2 vyhl. č. 189/1948 Sb.), která ve své preambuli hovoří o „štěstí všech národů“, vedle harmonických vztahů a bezpečnosti všech národů. „Štěstí všech národů“ je vyjádřeno prostřednictvím jednoho ze základních práv každé lidské bytosti, a to práva těšiti se zdraví v nejvyšším stupni, jehož lze dosíci. „Základním“ právem této osobnostní povahy lze rozumět každému člověku již vrozené právo přirozené. Jednou ze zásad, na nichž je založeno štěstí všech národů (a harmonické vztahy a bezpečnost), je právě zdraví, resp. zásada zdraví.

Všeobecně celosvětově známá, často citovaná a dovolávaná právní definice Světové zdravotnické organizace pojímá zdraví, řečeno slovy českého úředního překladu, jako „stav úplného blaha tělesného, duševního a sociálního a nezáleží jen v tom, že není nemoci neb neduhu.“²

Dodejme ale, že shora popsany legální výměr „zdraví“ není běžným případem zacházení s otevřenými právními pojmy. Účelem zákonodárství totiž nebývá definovat podobné pojmy, leč s nimi pracovat s předpokladem obecné známosti jejich účelu, obsahu a významu v lidském životě z hlediska fiktivního člověka průměrného rozumu či z pohledu zdravého rozumu. Podobně není ani zadáním judikatury pokoušet se o vědecké či o filozofické výměry těchto právních pojmů, leč pod ně významově podřazovat v minulosti nastalé konkrétní případy. O to více je ale úlohou právní doktríny a zejména pak srozumitelné filozofie práva podat a vysvětlit účel, obsah a význam uvedených pojmů. – Ostatně, připomeňme si i tak známé právní pojmy, jako jsou dobrá víra anebo oprávněné očekávání, jež je jednou z podob vnitřního přesvědčení budícího právní následek.

Ačkoli podobné pojmy co do jejich účelu, obsahu a významu za často chápeme spíše intuitivně (mimovědecky) nežli racionálně (mimovědecky i vědecky), jsme zásadně schopni je objektivizovat pro přezkoumatelné a předvídatelné právní účely. Využíváme k tomu celou řadu racionálního právovědného instrumentaria, do jehož okruhu patří i různé právní fikce, vystižené takovými objektivizačními právními pojmy jako je kupříkladu člověk průměrného rozumu, průměrný spotřebitel, průměrný odborník, informovaný uživatel aj. Vylučujeme nebo omezujeme tím

² „Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity.“; viz. <http://www.who.int/governance/eb/constitution/en/>; cit. 6. 2. 2010.

hrozbu svévole nebo neúměrného subjektivismu, spojeného s nepředvídatelností či s překvapivostí soudního nebo správního rozhodování.

Nelze nevidět, že moderní sjednocující a sladující trendy soukromého práva, překlenují dílčí státní odlišnosti právě používáním generálních klausulí či otevřených právních pojmů. Naznačené trendy ale kladou zvýšené požadavky na zralost soudcovské osobnosti. Zdaleka ne každý proto můžeme vykonávat veřejný úřad soudcovský.

5. OSOBNOSTNÍ ÚJMA³

Újma, která vzniká nebo potencionálně hrozí na lidské osobnosti v důsledku domácího násilí může být, žel, rozmanitá. Spočívá může kupříkladu v nepříjemném či bolestivém citovém prožívání stavu po protiprávním zásahu, v bolesti na duši či na těle po strážce citového nebo smyslového vnímání, v křivdě, bezmoci, šoku, v emočním vypětí nebo rozrušení či v emoční bolesti. Následkem protiprávního chování může být smutek, úlek, neštěstí, pohanění, narušení kvality dětského života, duševního klidu dítěte či jiné pohody (ztráta rodinné pohody apod.). Nelze nevnímat ani možné nepřátelské nebo ponižující či zneklidňující rodinné či domácí prostředí, z něhož nemá dítě úniku. Z praxe známe mnohé citové ztráty, o nichž pojednává i právní nauka a zejména zahraniční judikatura. Spadá sem ztráta rodinného štěstí nebo radosti ze života, ztráta naděje na zlepšení či stav beznaděje, jakož i velmi vážná ztráta důvěry dítěte kupříkladu v rodiče, kteří se zpronevěřili svému mateřství nebo otcovství, stejně jako i ztráta soukromí dítěte. Nejde pouze o zraněné citění, nýbrž i o odpor, rozpaky, zděšení, zklamání z vlastních rodičů, prarodičů nebo jiných členů domácnosti, stejně jako i o zesměšnění, neškuli o pohlavní obtěžování nebo pronásledování. Lze rovněž hovořit o ztrátě očekávání dítěte, a to o ztrátě očekávání toho, co by za běžného chodu dění nastalo, atd.

³ Pokud jde o přiměřené zadostiučinění za osobnostní újmu viz v obecné rovině autorův *Test přiměřenosti zadostiučinění za nemajetkovou újmu*. Právní rozhledy, 18, 2010, č. 4, s. 144 – 152. V původní, o něco méně rozpracované, podobě vyšlo o rok dříve sborníkově v *Poctě Hlavsovi* pod názvem *Posuzování přiměřenosti zadostiučinění za nemajetkovou újmu*. In: *Hrušáková, M.* (ed.): *Pocta Petru Hlavsovi*. Sborník příspěvků z konference uspořádané dne 13. 3. 2009 Právnickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci u příležitosti 70. narozenin doc. JUDr. Petra Hlavsy, CSc. Olomouc: Iuridicum olomucense 2009, s. 271 – 287.

6. ZÁVĚR

Pokud jde o běžné soukromoprávní prostředky ochrany osobnosti dítěte před újmou na jeho osobnosti, naskýtá se nám otázka, kdo bude tyto právní prostředky uplatňovat, jestliže došlo ke konfliktu v rodině, která by měla dítě bránit. Kromě nutné osvěty zde sehrávají klíčovou roli orgány sociálně-právní ochrany dětí, které musí ohroženému dítěti pomoci, a to i proti rodičům či osobám dítěti blízkým.⁴

Contact – email

Ivo.Telec@law.muni.cz

⁴ V tomto sborníku viz příspěvek *Westphalové* na téma *Sociálně-právní ochrana dětí postižených domácím násilím*.